

Оксана Кашинцева,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка відділу дослідження прав
інтелектуальної власності та прав
людини в сфері охорони здоров'я
НДІ ІВ НАПрН України
ORCID: 0000-0002-2598-5614

Марія Сафонова,

студентка магістратури Навчально-
наукового інституту права Київського на-
ціонального університету
імені Тараса Шевченка
ID ORCID: 0009-0008-6702-664X

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Стаття присвячена аналізу конституційного права людини на безпечне довкілля в умовах сучасних глобальних викликів, включаючи зміну клімату, техногенні ризики та військові конфлікти. Розглядається українське нормативно-правове регулювання, міжнародні стандарти, практика Європейського суду з прав людини, а також вплив повномасштабного вторгнення РФ на реалізацію екологічних прав в Україні. Автор акцентує на необхідності системної реалізації екологічних прав як елемента сталого розвитку та національної безпеки.

Ключові слова: право, безпечне довкілля, конституційні права, сталий розвиток, демократичне врядування.

Kashyntseva O., Safonova M.

Constitutional right to a safe and healthy environment

This article provides a comprehensive and interdisciplinary analysis of the constitutional right to a safe and healthy environment within the framework of contemporary global and national challenges. It begins by outlining the historical evolution of environmental rights, tracing their emergence from early philosophical and legal thought to their inclusion in international human rights instruments and national constitutions. The study highlights the growing recognition of environmental degradation as a human rights issue, especially through the case law of the European Court of Human Rights. Special attention is given to the Ukrainian context, where the right to a safe environment is enshrined in Article 50 of the Constitution. The article explores how this right has been implemented and protected, and how it intersects with international legal obligations and standards. In light of the full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022, the paper addresses the environmental consequences of war, the destruction of ecosystems, and the weakening of environmental governance. The conflict has exposed the vulnerabilities of environmental protection mechanisms during wartime and emphasized the importance of including ecological security in national security frameworks. The paper also discusses the role of public participation, access to environmental information, and judicial remedies, drawing on the principles of the Aarhus Convention. It calls for a rights-based and sustainable approach to environmental governance and urges the integration of environmental rights into broader development, security, and resilience policies. The author argues that the realization of constitutional environmental rights is essential for safeguarding human dignity, intergenerational justice, and the sustainability of democratic societies.

Keywords: law, safe environment, constitutional rights, sustainable development, democratic governance.

Постановка проблеми. Генеза конституційного права на безпечне довкілля потребує історико-правового аналізу для визначення його ознак і механізмів реалізації. Норми екологічних прав, закріплені в Стокгольмській декларації (1972) [1], Орхуській конвенції (1998) [5] та статті 50 Конституції України [7], формувалися фрагментарно з другої половини ХХ століття. Сучасні виклики, зокрема зміна клімату та екологічні наслідки війни в Україні з 2022 року, ускладнюють захист цього права через забруднення довкілля та слабкий екологічний контроль. Таким чином, аналіз конституційного права на безпечне довкілля є необхідним для визначення закономірностей його розвитку та вдосконалення правових інструментів,

особливо в контексті гармонізації з міжнародними стандартами, такими як Паризька кліматична угода (2015) [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конституційне право на безпечне довкілля досліджується через міжнародні акти, зокрема Стокгольмську декларацію (1972) [1], Декларацію Ріо-де-Жанейро (1992) [4] та Орхуську конвенцію (1998) [5], які закріпили екологічні права як частину прав людини. В Україні ключовими є стаття 50 Конституції [7] та Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991) [8]. Практика ЄСПЛ, зокрема справи *Lopez Ostra v. Spain* (1994) [15] та *Öneryildiz v. Turkey* (2004) [18], підкреслює зв'язок екологічної шкоди з правами на життя і приватність. Проте вплив війни на екологічні права, зокрема забруднення довкілля, залишається недостатньо дослідженим, що вимагає нових підходів до правового регулювання.

Метою статті є правовий аналіз конституційного права на безпечне довкілля, його закріплення в Конституції України [7], практика його застосування, а також міжнародно-правових стандартів та викликів, пов'язаних з його реалізацією. Зокрема, акцент буде зроблено на міждисциплінарному значенні цього права – у контексті сталого розвитку, зміни клімату, екологічної справедливості та демократичного врядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепт права людини на безпечне довкілля, як складової прав людини, сформувався порівняно нещодавно – у другій половині ХХ століття. Поштовхом до її формування стали глобальні екологічні катастрофи, зростання промислового забруднення, а також усвідомлення зв'язку між екологічним станом довкілля та здоров'ям людини. Так, у 1972 році відбулася Стокгольмська конференція ООН з питань навколишнього середовища, на якій вперше було проголошено: «Людина має основне право на свободу, рівність та належні умови життя в середовищі, які забезпечують гідне існування та благополуччя» [1].

Подальша еволюція права на безпечне довкілля в парадигмі прав людини закріплюється в міжнародних документах, які заклали міжнародно-правові підвалини розвитку екологічного права. Серед ключових документів слід зазначити: Стокгольмська декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища людини (1972) [1], Всесвітня хартія природи (1982) [2], Йоганнесбурзька декларація з сталого розвитку (2002) [3], Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток (1992) [4], Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань довкілля (1998) [5], Паризька кліматична угода (2015) [6].

Водночас відбувалося закріплення права на безпечне довкілля на рівні конституцій країн-членів ООН. Так, станом на 1970-ті роки лише кілька країн мали подібні положення в конституційному праві, сьогодні ж це вже понад 150 держав, які закріпили позитивне зобов'язання держави на гарантування безпечного довкілля.

Відтак право на безпечне довкілля є однією з ключових складових системи прав людини в умовах сучасного світу. З огляду на стрімке зростання рівня техногенних загроз та зміни клімату, усвідомлення права кожної людини жити у здоровому навколишньому середовищі набуло особливої актуальності. Це право визнається як національним конституційним правом у багатьох державах, так і в численних міжнародних документах, і розглядається не лише як соціальне благо, а як передумова реалізації багатьох інших фундаментальних прав.

Право на безпечне довкілля передбачає право кожної людини жити у природному середовищі, що не становить небезпеки для її здоров'я, життя, гідності та добробуту. Слід наголосити, що це не лише право на фізичну безпеку, а й на екологічну якість життя – чисті повітря, воду, землю, доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті рішень, що стосуються екології.

Екологічна якість життя (Environmental Quality of Life) – це категорія багатовимірна, яка характеризує ступінь, до якого навколишнє природне середовище сприяє збереженню здоров'я, благополуччя та комфортного життя людини. Вона є складовою загальної якості життя та визначається як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками.

Право на безпечне довкілля охоплює як індивідуальні права людини (на відшкодування шкоди, запобігання забрудненню, доступ до інформації щодо безпеки довкілля), так і колективні права (участь громади в екологічному врядуванні, збереження природної спадщини). До прикладу, відповідно до статті 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8], громадяни та їх об'єднання мають право на судовий захист екологічних прав, зокрема подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій.

І хоча інститут класичних колективних позовів (*class actions* чи *actio popularis*) в Україні не до кінця врегульований (на відміну від США чи ЄС), екологічні справи часто подаються від громадських організацій, які представляють інтереси громади. Прикладами слугують справи щодо забудови узбережжя морів або річок без громадських обговорень, позови проти заводів, що викидають токсичні речовини (часто – в промислових регіонах, як-от Кривий Ріг, Запоріжжя), а також справи щодо незаконного вирубування лісу в Карпатах.

Крім того, право на безпечне довкілля можна вважати своєрідним містком між правами людини на життя і здоров'я та позитивними екологічними обов'язками держави, адже реалізація цього права людиною безпосередньо залежить від ефективної екологічної політики держави, що передбачає запобігання забрудненню, зокрема через контроль за промисловими викидами, планування територій та збереження біорізноманіття тощо.

У багатьох країнах право на безпечне довкілля закріплене безпосередньо на рівні Основного Закону, так зокрема в стаття 66 Конституції Португалії кожному гарантується право на здорове і збалансоване природне середовище [9], а також обов'язок держави охороняти природу і зберігати природні ресурси. У статті 225 Конституції Бразилії визначається, що «всі мають право на екологічно збалансоване середовище, яке є спільним добром народу і необхідне для здорового життя» [10]. Стаття 24 Конституції ПАР гарантує право кожного на довкілля, яке не шкодить їхньому здоров'ю чи добробуту, і зобов'язує державу забезпечити захист природного середовища для теперішніх і майбутніх поколінь [11]. У Конституції Індії це право прямо не прописане, проте в тексті Конституції, Верховний суд Індії визнає право на чисте довкілля як частину статті 21 – права на життя [12]. Конституція Аргентини у статті 41 закріплює право громадян на здорове, збалансоване довкілля і визначає обов'язки держави щодо охорони природного середовища [13].

В Україні у статті 50 Конституції України зазначено: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля...» [7]. Як бачимо, у нормі закріплюється одразу три складові: 1) право на безпечне довкілля; 2) право на екологічну інформацію; 3) право на відшкодування шкоди, завданої екологічним правопорушенням.

Отже, Конституція України закладає основу для побудови екологічного правопорядку, в якому охорона довкілля є не тільки обов'язком держави, але і безпосереднім правом кожного громадянина. Це право містить механізм прямого забезпечення, а тому може бути предметом судового захисту навіть без спеціального законодавства.

Право на безпечне довкілля закріплено в основних міжнародних документах:

1. Декларація Стокгольмської конференції ООН з питань довкілля (1972): «Людина має основне право на свободу, рівність та належні умови життя в середовищі, які забезпечують гідне існування і благополуччя» [1];
2. Орхуська конвенція (1998): гарантує доступ до екологічної інформації, участь у прийнятті рішень і право на правосуддя в екологічних справах [5];
3. Резолюція ЕСКАТО 72/4 (2016): відзначає зв'язок між сталим розвитком і правом на здорове довкілля [21];
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, де право на довкілля розглядається як елемент права на належний життєвий рівень [14].

Приділимо увагу реалізації та захисту екологічних прав на рівні суду.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово визнавав, що погіршення стану довкілля може порушувати права людини, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Наприклад:

1. У справі *Lopez Ostra v. Spain* (1994) Суд встановив, що тривалий вплив забруднення від підприємства з утилізації відходів поблизу місця проживання заявниці порушував її право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8 Конвенції) [15];
2. У справі *Giacomelli v. Italy* (2006) Суд констатував порушення права на повагу до приватного життя через діяльність промислового підприємства з переробки відходів без належної оцінки впливу на довкілля [16];
3. У справі *Tătar v. Romania* (2009) ЄСПЛ визнав, що незабезпечення достатнього захисту населення від ризиків, пов'язаних із використанням ціаністих сполук у видобувній промисловості, порушило статтю 8 Конвенції [17];

4. У справі *Öneriyildiz v. Turkey* (2004) йшлося про загибель людей через вибух на сміттєзвалищі. Суд визнав порушення статті 2 (право на життя) у зв'язку з бездіяльністю держави щодо запобігання очевидній екологічній загрози [18];

Отже, ЄСПЛ поступово формує стандарти, за якими екологічна шкода може тлумачитися як порушення прав людини, що підсилює обов'язки держав забезпечувати ефективний екологічний нагляд і доступ до правосуддя в екологічних справах.

Реалізація права на безпечне довкілля включає у себе охоплення законодавством у сфері екології: Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8], Водний Кодекс України, Земельний Кодекс України тощо.

Механізми контролю: діяльність Державної екологічної інспекції, надання екологічної інформації, громадські слухання.

Судовий захист: особи можуть звертатися до суду з вимогою захистити свої екологічні права, зокрема, у випадках екологічної шкоди, бездіяльності держави або приховування інформації.

Важливо відзначити значну позитивну роль громадських організацій у захисті екологічних прав, а також впровадження екологічного омбудсмена, якого пропонується ввести в рамках адміністративної реформи.

Особливої уваги заслуговує практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), де у справах *Lopez Ostra v. Spain* [15], *Tătar v. Romania* [17], *Giacomelli v. Italy* [16], *Öneriyildiz v. Turkey* [18] та інших Суд визнав, що порушення екологічних прав може розглядатися як порушення статті 8 Європейської конвенції з прав людини (право на повагу до приватного і сімейного життя), а також статті 2 (право на життя).

Актуальним питанням сьогодення є вплив повномасштабного вторгнення РФ на реалізацію екологічних прав в Україні. Російська військова агресія проти України, яка триває з 2022 року, спричинила глибокі й часто незворотні наслідки для навколишнього середовища. Збройні дії, обстріли промислових підприємств, підриви дамб, пожежі на об'єктах критичної інфраструктури, забруднення ґрунтів та водойм, а також забруднення повітря від вибухів, перетворили екологічну ситуацію на одне з ключових гуманітарних питань.

Згідно з даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, вже зафіксовано сотні екозлочинів, пов'язаних із збройними діями, зокрема в зонах бойових дій та на тимчасово окупованих територіях. Екологічні наслідки мають транскордонний характер та можуть впливати на здоров'я мільйонів людей.

Крім фізичного забруднення, війна суттєво ускладнила доступ до екологічної інформації, участь громадян у природоохоронних заходах, а також здійснення екологічного контролю з боку держави. Екологічне право, за умов війни, опинилося в зоні особливого ризику порушення, що вимагає від держави створення спеціальних правових і відновлювальних механізмів.

Таким чином, повномасштабне вторгнення поставило під загрозу реалізацію конституційного права на безпечне довкілля, зробивши екологічну безпеку частиною національної безпеки України.

Проблеми реалізації права на безпечне довкілля в Україні мають низку причин, серед яких: недостатній контроль за екологічними порушеннями; відсутність реальної відповідальності за шкоду довкіллю; нерозвиненість екологічної свідомості громадян; складність доступу до інформації та судового захисту; рівень корупційних ризиків у сфері екологічного контролю; слабкість механізмів громадського контролю за промисловими підприємствами; недостатній рівень екоосвіти серед посадовців, суддів та населення.

Зазначені вище проблеми потребують системного реформування, зокрема, через підвищення прозорості, екологічну просвіту, цифровізацію еко-даних, стимулювання екологічного підприємництва та посилення адміністративної відповідальності.

З урахуванням кліматичних змін, екологічних катастроф та збройної агресії, питання екологічної безпеки виходить на передній план державної політики. Україна, як кандидат у члени ЄС, має гармонізувати своє екологічне законодавство з *acquis* ЄС:

- впровадження «зеленої» енергетики;
- посилення моніторингу викидів та забруднення;
- підтримка громадських ініціатив із захисту довкілля;
- розширення правового інструментарію для екологічного правосуддя;
- розвиток «екологічної демократії» та цифрової доступності еко-даних;
- формування спеціалізованих екологічних судів.

Крім того, важливо посилити інтеграцію екологічних питань у систему освіти, правозастосування, урядування. Конституційне право на безпечне довкілля має набути реального змісту в житті кожної людини.

Висновки. Конституційне право на безпечне довкілля є не лише нормою Основного Закону, а й індикатором цивілізованості суспільства. Його реалізація залежить від політичної волі, правової культури, громадської активності та міжнародної співпраці. Захист цього права є гарантією збереження життя, здоров'я, добробуту та майбутнього поколінь.

У сучасному світі, де екологічні загрози стають усе більш комплексними, право на безпечне довкілля потребує не лише декларацій, але і системної реалізації, доступного захисту та невідкладного пріоритету в державній політиці. Україна має всі шанси стати прикладом екологічної трансформації, якщо екологічні права будуть визнані не тільки на папері, а й у реальній практиці.

Список використаних джерел

1. Стокгольмська декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища людини (1972). URL: <https://www.un.org/ru/conferences/environment/stockholm1972> (дата звернення: 21.02.2025)
2. Всесвітня хартія природи (1982). Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/37/7. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/39295> (дата звернення: 21.02.2025)
3. Йоганнесбурзька декларація з сталого розвитку (2002). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/93/PDF/N0263693.pdf> (дата звернення: 21.02.2025)
4. Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток (1992). URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата звернення: 21.02.2025)
5. Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань довкілля (1998). URL: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text> (дата звернення: 20.02.2025)
6. Паризька кліматична угода (2015). URL: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/parisagreement_publication.pdf (дата звернення: 18.02.2025)
7. Конституція України (1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 21.02.2025).
8. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 21.02.2025)
9. Constitution of the Portuguese Republic (1976). <https://www.tribunalconstitucional.pt/tc/en/crpen.html> (дата звернення: 21.02.2025)
10. Constitution of the Federative Republic of Brazil (1988). URL: https://www2.senado.leg.br/bdsf/bitstream/handle/id/660138/CF88_EC134_ebook.epub (дата звернення: 21.04.2025)
11. Constitution of the Republic of South Africa (1996). URL: https://www.concourt.org.za/images/phocadownload/the_text/Slimline-Constitution-Web-Version.pdf (дата звернення: 21.02.2025)
12. Constitution of India (1950). URL: <https://cdnbbsr.s3waas.gov.in/s380537a945c7aaa788ccfcdf1b99b5d8f/uploads/2025/03/202503201580504504.pdf> (дата звернення: 17.02.2025)
13. Constitución de la Nación Argentina (1994). URL: <https://www.india.gov.in/my-government/constitution-india> (дата звернення: 21.02.2025)
14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (дата звернення: 21.02.2025)
15. Lopez Ostra v. Spain (1994). Європейський суд з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-57905"}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 21.02.2025)
16. Giacomelli v. Italy (2006). Європейський суд з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-78243"}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 19.02.2025)
17. Tătar v. Romania (2009). Європейський суд з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-96462"}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 21.02.2025)
18. Önerildiz v. Turkey (2004). Європейський суд з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-61521"}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 21.02.2025)
19. Порядок денний на XXI століття (Agenda 21) (1992). URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (дата звернення: 21.02.2025)

20. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №76/300 (2022). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/439/44/PDF/N2243944.pdf> (дата звернення: 23.02.2025)
21. Резолюція ЕСКАТО 72/4 (2016). URL: https://treaties.un.org/doc/source/docs/ESCAP_RES_72_4-E.pdf (дата звернення: 22.02.2025)

References

1. *Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (1972)*. Retrieved from <https://www.un.org/ru/conferences/environment/stockholm1972> [in English]
2. *World Charter for Nature (1982)*. UN General Assembly Resolution A/RES/37/7. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/39295> [in English]
3. *Johannesburg Declaration on Sustainable Development (2002)*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/93/PDF/N0263693.pdf> [in English]
4. *Rio Declaration on Environment and Development (1992)*. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml [in English]
5. *Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (1998)*. Retrieved from <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text> [in English]
6. *Paris Climate Agreement (2015)*. Retrieved from https://unfccc.int/sites/default/files/resource/parisagreement_publication.pdf [in English]
7. *Constitution of Ukraine (1996)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian]
8. *Law of Ukraine «On Environmental Protection» (1991)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian]
9. *Constitution of the Portuguese Republic (1976)*. Retrieved from <https://www.tribunalconstitucional.pt/tc/en/crpen.html> [in English]
10. *Constitution of the Federative Republic of Brazil (1988)*. Retrieved from https://www2.senado.leg.br/bdsf/bitstream/handle/id/660138/CF88_EC134_ebookpub [in English]
11. *Constitution of the Republic of South Africa (1996)*. Retrieved from https://www.concourt.org.za/images/phocadownload/the_text/Slimline-Constitution-Web-Version.pdf [in English]
12. *Constitution of India (1950)*. Retrieved from <https://cdnbbsr.s3waas.gov.in/s380537a945c7aaa788c-cfd1b99b5d8f/uploads/2025/03/202503201580504504.pdf> [in English]
13. *Constitution of Argentina (1994)*. Retrieved from <https://www.argentina.gob.ar/normativa/nacional/804/texto> [in Spanish]
14. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966)*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> [in English]
15. *Lopez Ostra v. Spain (1994)*. European Court of Human Rights. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid": "001-57905"}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) [in English].
16. *Giacomelli v. Italy (2006)*. European Court of Human Rights. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid": "001-78243"}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) [in English]
17. *Tătar v. Romania (2009)*. European Court of Human Rights. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid": "001-96462"}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) [in English]
18. *Öneryildiz v. Turkey (2004)*. European Court of Human Rights. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid": "001-61521"}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) [in English]
19. *Agenda 21 (1992)*. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> [in English]
20. *UN General Assembly Resolution №76/300 (2022)*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/439/44/PDF/N2243944.pdf> [in English]
21. *ESCAP Resolution 72/4 (2016)*. Retrieved from https://treaties.un.org/doc/source/docs/ESCAP_RES_72_4-E.pdf [in English]

Стаття надійшла до редакції 10.03.2025